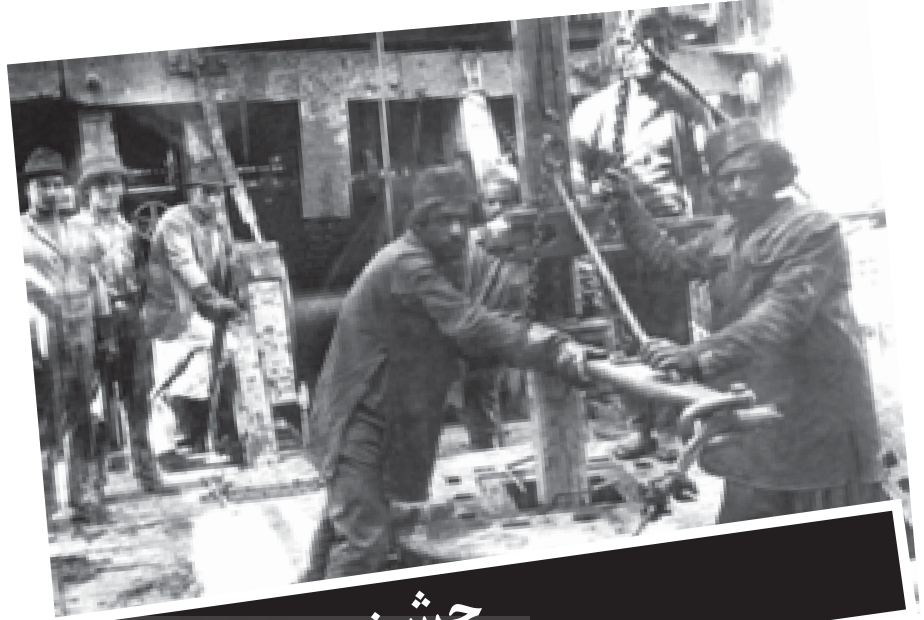

ترجمه و تالیف: مریم آل مجید

جشن صد سالگی نفت ایران

تاریخ معاصر ایران با نفت پیوندی ناگسستنی دارد. شاید به همین علت، بسیاری تاریخ صدساله ایران را آغشته به نفت می‌دانند. یک قرن با نفت زندگی کردن، تاریخ کهنی را برای این صنعت رقم زده است؛ تاریخی سراسر فراز و نشیب.

نفت ایران صدساله شد و تاریخ این یک قرن نه تنها به عنوان شناسنامه این صنعت در این مرز و بوم سندیت دارد، بلکه گنجینه‌ای است ارزشمند از تجاربی که می‌تواند سرمشق حرکت‌های جدید با اصلاح برنامه‌های قبلی باشد.

به راستی نفت، نعمت و هدیه‌ای است الهی که در اثر کنجکاو و تلاش انسان‌ها از دل زمین بیرون آمد و صنعت و اقتصاد جهان را دگرگون کرد. به تدریج، اهداف متفاوت اقتصادی کشورها، موجب ایجاد نگرش‌ها و برنامه‌های مختلف در استفاده از نفت و درآمدهای نفتی شد، به نحوی که امروزه این تفاوت‌ها و جایگاه‌ها بسیار مشهود است.

هنوز خورشید روز پنجم خرداد ۱۲۸۷ بالا نیامده بود که سرانجام مته‌ی حفاری، سنگ‌های سخت زمین شهرستان مسجد سلیمان را شکافت و نفت از آن بیرون آمد.

اولین امتیاز استخراج، بهره‌برداری و لوله‌کشی نفت در سراسر ایران (به جز پنج استان شمالی کشور) در هفتم خرداد ۱۲۸۰ و در زمان حکومت مظفرالدین شاه قاجار برای مدت ۶۰ سال به ویلیام ناکس داری و در اصل به دولت انگلیس واگذار شد. او متعهد شد طی دو سال شرکتی را برای بهره‌برداری از این امتیاز، تاسیس کرده و از درآمد حاصل از آن، ۱۶ درصد به عنوان

حق الامتیاز و ۲۰ هزار لیبره نیز به صورت نقد به عنوان سهم ایران، به دولت بپردازد. طی این قرارداد، داری از پرداخت هرگونه مالیات، عوارض و حقوق گمرکی برای کلیه اراضی، ماشین‌آلات، وسایل و مواد لازمی که وارد می‌کرد و جمیع محمولات نفتی که صادر می‌کرد، معاف بود.

سرانجام پس از سه سال حفاری در دل زمین، در عمق ۳۶۰ متری، نفت به ارتفاع بیش از ۳۰۰ متر به هوا فوران کرد و متعاقب آن دو چاه دیگر به نفت رسید. نفتی که به گفته‌ی بسیاری از کارشناسان و تحلیلگران، سرنوشت ایران و ایرانیان را نیز رقم زد.

دستیابی به نفت برای انگلیسی‌ها، چشمی بزرگ در نظام اقتصادی کشورشان بود. آنها در خلال جنگ جهانی اول با تغییر سوخت کشتی‌های جنگی خود از زغال سنگ به نفت، در جنگ‌های دریایی برتری را از آن خود کردند. قرارداد داری در سال ۱۹۳۳ (۱۳۱۱ شمسی) به پیشنهاد دولت انگلیس لغو و قرارداد دیگری در ۲۷ ماده جایگزین آن شد.

دولت ایران نیز در اواسط همان سال امتیاز نفت جنوب را لغو کرد. موضوع به شورای جامعه ملل ارجاع شد و علی‌اکبر داور، حسین علاء و نصرالله انتظام به نمایندگی از طرف دولت وقت در بهمن ماه همان سال طی یادداشتی، دعوی دولت ایران را با علی که منجر به لغو امتیازنامه داری شده بود، به شورای جامعه ملل تقدیم کردند. با لغو آن قرارداد، قرارداد جدیدی با دولت انگلیس بسته شد و بدین ترتیب در روز هفتم خرداد

۱۳۱۲، یکی از مهمترین قراردادهای استعماری میان دولت رضاخان و کمپانی‌های نفتی انگلیسی به امضا رسید.

به موجب این قرارداد که "متمم قرارداد ویلیام داری" لقب گرفته بود، انگلستان اجازه می‌یافت تا سال ۱۳۷۲ شمسی، از منابع نفتی ایران بهره‌برداری کند. تاکید دوباره این قرارداد بر استفاده انگلیس از نفت ایران به مدت ۶۰ سال، ویژگی قرارداد مذکور بود. این قرارداد ۲۰ سال تداوم داشت و پس از آن با امضای معاهده "گس گلشائیان" که در هیچ یک از مجلس‌های پانزدهم و شانزدهم به تصویب نرسید، زمینه‌ساز شکل‌گیری نهضت ملی شدن صنعت نفت شد.

دکتر مصدق، آیت‌الله کاشانی و دیگر امضاکنندگان در گزارش پیشنهادی تصویب قانون ملی شدن صنعت نفت، هدف خود را سعادت ملت ایران و تامین صلح جهانی عنوان کردند. اما با سقوط دولت مصدق، باز هم این صنعت دچار مشکل شد. تاسیسات ثابت صنعت نفت ایران در این دوره اگرچه متعلق به شرکت ملی نفت ایران بود، اما براساس قرارداد، شرکت‌های عضو کنسرسیوم (شرکت نفت انگلیس، شل، شرکت نفت فرانسه و ۵ کمپانی آمریکایی) حق استفاده انحصاری از آنها را در طول مدت قرارداد داشتند. با آغاز فعالیت کنسرسیوم اگرچه قرار بود قانون ملی شدن نفت اجرا شود، اما در عمل

طرح از میلاد موسوی

کشتی اقتصاد ایران سردرگم در تلاطم نفت

نمادین به صنایع پتروشیمی و گاز در دهه ۱۳۴۰ و بالاخره بهره‌برداری بی‌رویه از منابع نفت کشور، از جمله رویدادهای تامل‌انگیزی هستند که هر یک نکاتی پندآموز، در متن و حاشیه‌ی خود به همراه دارند.

نفت، به دلیل نقش تعیین‌کننده‌ی آن در تاریخ معاصر ایران، در ادبیات سیاسی و اقتصادی این کشور جایگاهی ممتاز دارد.

زندگی ایران، بدون رویداد یکصد سال پیش در مسجد سلیمان، چگونه تحول می‌یافت؟ پاسخ به این پرسش، از محدوده حدس و گمان فراتر نمی‌رود.

با این حال، بحث بر سر طلای سیاه همچنان در محافل کارشناسی و دانشگاهی ایران ادامه دارد. واقعیت آن است که نفت، به خودی خود، نه طلا است و نه بلا. مهم چگونگی استفاده از نفت در خدمت منافع نسل‌های امروز و فردای کشور است.

ایران در زمره آن دسته از ممالک نفت خیز است که باید تلاش و پیگیری را در خصوص استفاده از این ثروت بالقوه در خدمت توسعه پایدار به کار گیرد. تا همچون کشورهایی مانند الجزایر، نیجریه و ونزوئلا به گونه‌های مختلف به نفت معتاد نشود.

از شش دهه پیش به این سو، دستیابی به "اقتصاد بدون نفت" به یکی از هدف‌های اصلی اقتصادی ایران بدل شد. امروز با اطمینان می‌توان گفت که طی دوران یکصد ساله صنعت نفت در ایران، اقتصاد این کشور هرگز تا بدین حد وابسته به این کالا نبوده است.

میلیون و ۲۰۰ هزار بشکه در روز رسیده است. اما به هر حال، آنچه که سرنوشت سیاسی، اقتصادی و بین‌المللی ایران را در مسیر جدیدی قرار داد، احداث چاه شماره‌ی یک مسجد سلیمان در صد سال پیش بود. از آن زمان به بعد تمام رویدادهای ماندگار در تاریخ ایران آغشته به نفت شد. نهضت مشروطیت، کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲، ملی شدن صنعت نفت، ورود آمریکا به صحنه‌ی سیاسی ایران، انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، جنگ تحمیلی از سوی عراق، جنگ خلیج فارس، استقلال حکومت جمهوری اسلامی و تحولات اقتصادی همگی به نفت و منابع نفتی ایران مربوط هستند.

صدسالگی اکتشاف نفت در ایران یادآور وابستگی اقتصاد ایران به این طلای سیاه است. ماده‌ای که ناجی اقتصاد میلیون‌ها ایرانی نیز بوده است. صنعت نفت طی این دوران یکصد ساله، از سویی به عنوان یک پدیده فنی و صنعتی، در چرخه علم روز دنیا را به روی ایرانیان گشود و از سوی دیگر در پیوند با طمع‌کاری خارجی‌ان، منشا و محور رویدادهای بسیاری در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کشور شد که پرداختن به هر یک مستلزم بازنگری دقیق و ژرف در تاریخ تحولات یکصد ساله این سرزمین است.

فوران نفت از اولین چاه حفر شده در منطقه مسجد سلیمان در سال ۱۲۸۷، احداث پالایشگاه نفت آبادان در سال ۱۲۹۲، تجدید نظر نافرجام در امتیازنامه داری در سال ۱۳۱۲، پیروزی نهضت ملی شدن صنعت نفت در سال ۱۳۲۹، عقد قرارداد بی‌ثمر با کنسرسیوم در سال ۱۳۳۳ - که حاصلی جز تسلط بیگانگان بر مخازن نفت ایران نداشت رویکرد

دولت ایران و شرکت ملی نفت اختیارات بسیار محدودی داشتند.

این روند تا انقلاب اسلامی ایران کم و بیش وجود داشت. با پیروزی انقلاب اسلامی، تمامی مناسبات و قواعد پیشین از بین رفت و به دنبال خروج تمامی کارکنان خارجی از صنعت نفت ایران، اداره کامل آن در اختیار نیروهای متخصص داخلی قرار گرفت. هر چند بروز جنگ میان ایران و عراق، صدمات بسیاری را بر پیکره این صنعت وارد کرد، اما به دنبال پایان یافتن جنگ، علاوه بر بازسازی و جبران خسارت‌ها، تلاشی پردامنه در حوزه‌های برنامه‌ریزی و عملیاتی شکل گرفت و صنعت نفت به عنوان محور تحولات و دگرگونی اساسی، در فرایند رشد و توسعه کشور، فصل نوین فعالیت‌های خود را آغاز کرد.

به هر حال، امروز، از احداث اولین چاه نفت ایران صد سال گذشت. منبعی طبیعی که گفته می‌شود ۱۳۶ میلیارد بشکه نفت قابل استحصال داشته و دارد. تاکنون ۶۵ میلیارد بشکه از آن را استخراج کرده‌ایم که بیش از ۲۵ درصد آن در طول ۳۰ سال پس از انقلاب و بخش عمده‌ای از آن در طول ۱۰ سال گذشته استفاده شده است.

برخی دیگر از آمارها در این زمینه، چنین می‌گویند: صنعت نفت ایران دارای ذخایر عظیم نفت و گاز شامل بیش از ۱۳۸ میلیارد بشکه نفت خام قابل استحصال و بیش از ۲۷ تریلیون مترمکعب گاز خام و همچنین ۲۴ میلیون تن ظرفیت قابل تولید در پتروشیمی و ظرفیت پالایش بیش از ۱/۷ میلیون بشکه در روز نفت خام است و تولید نفت خام از ۵۰۰ بشکه در روز از میدان نفتون مسجد سلیمان به بیش از چهار